

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 3, Aralık/December 2023]

Mutlu Muhammet AKTAŞ

<https://orcid.org/0000-0002-1145-3342>

Dr. | mutlumaktas@hotmail.com

Milli Eğitim Bakanlığı

<https://ror.org/00jga9g46>

Klasik Türk Şiirinde Süveydâ Mefhumunun Kullanımına Dair Bazı Tespitler

Some Determinations About The Use of The Concept of Suveyda In Classical Turkish Poetry

Araştırma Makalesi | *Research Article*

Geliş Tarihi | *Date Received*: 23.10.2023

Kabul Tarihi | *Date Accepted*: 08.11.2023

Yayın Tarihi | *Date Published*: 30.12.2023

Atf | *Citation*

Aktaş, M. M. (2023). Klasik Türk Şiirinde Süveydâ Mefhumunun Kullanımına Dair Bazı Tespitler. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(3), 2416-2438. <https://doi.org/10.34083/akaded.1380264>

Aktaş, M. M. (2023). Some Determinations About The Use of The Concept of Suveyda In Classical Turkish Poetry. *Journal of Academic Language and Literature*, 7(3), 2416-2438. <https://doi.org/10.34083/akaded.1380264>

Makale Bilgisi | *Article Information*

Değerlendirme <i>Review Reports</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki Dış Hakem) <i>Double-blind. (Two External Referees)</i>
Etik Beyan <i>Ethics Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur <i>Ethical principles were followed during the preparation of this study</i>
Etik Kurul Belgesi <i>Ethics Committee Approval</i>	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir <i>Article does not require an Ethics Committee Approval.</i>
Etik Bildirim <i>Complaints</i>	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir <i>The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest</i>
Benzerlik Taraması <i>Similarity Checks</i>	Yapıldı Yes - IThenticate
Telif Hakkı ve Lisans <i>Copyright&License</i>	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır <i>Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International</i>

© Mutlu Muhammet AKTAŞ | Creative Commons [Attribution-NonCommercial 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Öz

Kalpteki siyah bir nokta hacminin kapladığı alan bakımından küçük kabul edilebilir. Ancak bulunduğu yerin mahiyetine göre manevi vasıflar yüklendiğinde ona çok geniş bir pencereden bakmak gerekir. Çünkü mekân manayı teşkil ediyorsa onu başka âlemlere ulaştıracağı gibi kâinatın sınırlarını aşacak kadar büyüklüklere eriştirebilir. İşte süveydâ da gönül gibi yüce bir varlığın ortasında bulunarak içine âlemleri sığdırmıştır. Artık hacmi aşkı, sevdâyı, ilahi tecellileri alabilecek boyutlara ulaşmıştır. Böylece süveydâ sırları keşfetme ve mana âlemini temaşa yeri hâline gelmiştir. Derin anlamları barındırmasıyla şairlerin tasavvur hudutlarına yeni ufuklar açtığı aşıkârdır. Bu nedenle klasik Türk şiirinde adının anılmaması, tasavvurlarda yer bulmaması imkânsızdır. Ancak bu zamana kadar -bilhassa tasavvufî yönüyle ilgili- birçok çalışmaya konu olmasına rağmen klasik Türk şiirinde süveydânın kullanımı ile ilgili bütünsel bir yaklaşımla herhangi bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Bu bakımdan süveydâ kavramının klasik Türk şiirinde nasıl yer aldığı gösterilmesinin önemi tartışılmaz bir gerçektir. Bu çalışmada da süveydânın klasik Türk şiirinde nasıl kullanıldığının gösterilmesi amaçlanmıştır. Özellikle şairlerin tasavvurlarında ne şekilde yer aldığı, bulunduğu manzumelere kattığı anlam çerçevesinin ne olduğu üzerinde durulmuştur. Buradan hareketle birçok çalışmada zikredildiği şekilde süveydânın sadece tasavvufî yönü üzerinde değerlendirmeler yapılmamıştır. Rengin siyahlığı, küçüklüğü gibi şekille ilgili özellikleri ile âşık ve sevgili ilişkisi, tabiatla ilgili hususiyetler, karanlık, aydınlık, yazı ile ilgili unsurlar yönünden incelenmiştir. Böylelikle tasavvurlarda hangi teşbihler içinde yer aldığı, manzumelere ne tür manalar kattığı gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: klasik Türk şiiri, süveydâ, kalp, siyah nokta.

Abstract

The material features of the area occupied by a small point volume can be examined as well as its spiritual dimensions according to the nature of the place where it is located. Because, if space constitutes meaning, it can reach such magnitudes that it can reach other realms as well as exceed the limits of the universe. So, the suveyda is in the middle of a supreme being like the heart and fits the realms into it. There, love, affection, divine manifestations take place. In this respect, süveyda is a place to discover secrets and contemplate the spiritual realm. With its deep meanings, it opens new horizons for the imagination of poets. In this respect, it is impossible not to mention its name in classical Turkish poetry and not to find a place in imagination. However, it is seen that there has not been any study with a holistic approach on the use of suveyda in classical Turkish poetry, although it has been the subject of many studies, especially on its mystical aspect. In this respect, the importance of showing how the concept of süveyda takes place in classical Turkish poetry is an indisputable fact. In this study, it is aimed to show how the suveyda is used in classical Turkish poetry. In particular, it has been emphasized how the poets take place in their imaginations and what the framework of meaning they add to their poems is. Based on this, as mentioned in many studies, only the mystical aspect of suveyda has not been evaluated. Along with the shape-related features such as the blackness of its color and its smallness, the relationship between the lover and the beloved, nature-related features, darkness, light, and elements related to writing were examined. Thus, it has been tried to reveal which similes are included in the imaginations and what kind of meanings the suveyda add.

Keywords: classical Turkish poetry, süveydâ, heart, black point.

Giriş

Gönül; klasik, âşık, dinî-tasavvufi Türk edebiyatlarında en çok kullanılan kavramlardan biri olması yönünden büyük bir önem arz etmektedir. İnsanın manevi varlığına ve gücüne, sevginin, nefretin, inancın, iyi kötü, bütün duyguların tümünün varlığına ve ifadesine verilen addır (Gölpınarlı, 2004: s. 127; Bakırcı, 2022, s. 19). Gönülün bu kadar geniş anlam çerçevesinde birçok edebiyat anlayışı içinde anılmasına karşın âdeta onun yapı taşı olan süveydâ ise fazla zikredilmemiştir. Ancak bu durum süveydâ bahsinin geri plana atıldığını göstermemektedir. Aksine yeri geldiğinde birçok tasavvur ve tahayyül içinde mana özelliklerinden şairler yararlanmışlar, gönül üzerindeki etkisini üzerinde durmuşlardır. Çünkü süveydâ bilhassa şekil ve renk hususiyetlerinden hareketle farklı çağrışımlar oluşturmaya şiiirlere orijinallik kazandırma imkân vermiştir.

Süveydâ, “ahlât-ı erbaa” ve “sevdâ” bahsini de akla getirir. Ahlât-ı erbaa, eski tıp anlayışında insanın davranışlarını etkilediği kabul edilen, insan bedenindeki kan, safrâ, sevdâ ve balgama denilen dört sıvının genel adıdır. İnanişâ göre hastalıklar bu dört sıvının bedendeki dengesizliğinden ortaya çıkmaktadır (Eliaçık, 2022, s. 37). Örneğin sevdânın artması ya da azalması, akıl hastalıklarına, psikolojik rahatsızlıklara yol açmaktadır. Bu durumun şiddetlenmesi halk arasında kara sevda olarak bilinir (Koyuncu, 2019: s. 78; Arı, 2001: s. 73). Aynı zamanda burada anılan sevdâ ile süveydânın ilişkisi ise kalpteki bu siyah sıvının sevdâdan ziyade daha çok süveydâ (Pala, 1998: s. 478) olarak zikredilmesinden kaynaklanır. Çünkü süveydâ sadece kalp ve ortasındaki siyah nokta bahsi ile anılır. Bunun yanında sevdânın çok geniş bir anlam evreni bulunmaktadır. Bunlar arasında gönüldeki aşk, sevgi, tutku, şeydâlık; heves, arzu, tutku; mizaç, merak; çok kara; (Parlatır, 2011, s. 1497-1498) aşırı sevgiden doğan bir çeşit hastalık (Devellioğlu, 2008, s. 946) gösterilebilir. Klasik Türk şiiirine mensup şairler de sevdâ mefhumunu bu manalardan hareketle şiiirlerine aksettirmişler. Kalpteki siyah nokta bahsini ise sevdâ yerine süveydâ kelimesiyle ifade etme yoluna gitmişlerdir.

Bütün bunların yanında süveydâ mefhumu anlam yönünden değerlendirildiğinde yaygın bir inanişâ göre göğüs kafesinin içinde kalp, kalbin içerisinde gönül, gönülün ortasında da kara bir noktadır. Aşkın belirlediği yer (Zavotçu, 2018, s. 245) olduğu ifade edilir. Kelime olarak süveydâ sevdânın ism-i tasgiridir. Siyahlaştırmak, siyahî çocuk, bir cemaatin çoğunluğu, insanın yüzü, siyah yılan, gece ve gündüz, kalbin özü, karaciğerde oluşan sancı (İbn Manzur, s. 225-8; Yılmaz, 2020, s. 107); kalbin ortasında bulunduğu sanılan kara benek, kalpteki gizli nokta (Parlatır, 2011, s. 1547); kalpteki gizli günah (Devellioğlu, 2008, s. 973) anlamlarına gelir. Bununla birlikte gönül bahsinde esvedü'l-kalb, sevdâü'l-kalb, dâne-i dil, habbetü'l-kalb, miyân-ı dil süveydâü'l-kalb, yürek ortası (Dalbudak Hünerli, 2018, s. 235-374) gibi kullanımları vardır. Süveydâ daha çok “kalp” bahsinin geçtiği yerlerde sıklıkla anılmaktadır. Ayrıca tasavvufi yönü üzerinde de oldukça fazla

durulmaktadır. Bu hususta “nokta-i süveydâ”¹ ifade şekliyle birlikte önemi ve özellikleri hakkında bilgiler mevcuttur.

Tasavvufi düşünce içinde kalbin seyir ve sülûktaki boyutlarına dikkat çeken Necmeddin ed-Dâye (ö.654/1256) kalbin yedi tabakasının (sadr, kalb, şeğaf, fuâd, habbetü'l-kalb, süveydâ, mühcetü'l-kalb) olduğunu belirtmektedir. Dâye sözünü ettiği bu yedi katman içinde özellikle “süveydâ” ismini zikreder ve altıncı mertebede gaybın müşahede ve (Daye, 2013, s. 170-171; Şimşek, 2017, s. 40) mükâşefe edildiği yer olarak vasıflandırır. Burada ledün ilmi, hikmet membası ve ilahi sırlar hazinesi, isimlerin ilmi; meleklerin bile mahrum oldukları çeşitli keşfi ilimler vardır (Cebecioğlu, 2005, s. 16). Bu özellikleri âdeta onun küçük bir nokta vasfına sahip olmasına rağmen içinde insan aklı ve düşünce sınırları dışında geniş bir âlemi barındırdığını aşikâr etmektedir. Bununla birlikte süveydâ tasavvufi düşüncede her ne kadar önemli bir yer tutsa da klasik Türk şiirinde şairler onu sadece tasavvufi mahiyeti ile ele almamışlardır. Bilhassa siyahlığı, küçüklüğü ve kalbin içinde olması gibi somutlaştırılmış niteliklerini gözden kaçırmamışlardır. Bu şekliyle birçok teşbih ve tasavvurda ondan yararlanmışlardır. Bunlar arasında sevgili ile ilgili unsurlar, karanlık, ateş ve aydınlık, tabiat gibi hususiyetler önemli yer tutmaktadır.

Çalışmanın amacı geleneğe mensup şairlerin tahayyül ve tasavvurlarına süveydâ mefhumunu ne şekilde aksettğine yönelik örnekler sunmak ve mefhumun klasik Türk şiirinde kullanımı ile ilgili genel bir kanaatin oluşmasını sağlamaktır. Bundan hareketle çalışma bütüncül bir yaklaşımla konu bazlı olarak kurgulanmıştır. Çalışmada süveydâ mefhumuna hangi şairlerin manzumelerinde yer verildiği, divanlarında kaç yerde geçtiği, ilgili şairlerin hangi yüzyılda yaşadıkları gibi klasik Türk edebiyatı tarihini de içine katan niceliğe yönelik değerlendirmeler yapılmamıştır.

Çalışmada sırasıyla 14. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başına kadar yazılmış divanlarda² “süveydâ” mefhumu ve onun anlamını karşılayan -yukarıda mana

¹ “Nokta-i Süveydâ” konusunda ayrıntılı bilgi için Cebecioğlu, Ethem. (2018). *Nokta-i süveydâ*. Erkam Yayınları.; Yılmaz, Sevim (2020). Nokta-i Süveydâ'nın önemi ve özellikleri. *AKADEMİAR Akademik İslam Araştırmaları Dergisi*, (8), 103-130.

² Taranılan divanlar şunlardır: 14. yüzyıl: Ahmedî, Nesimî; 15. yüzyıl: Adli, Âhî, Avnî, Dede Ömer Ruşenî, Hakikî, Hamdullah Hamdi, Karamanlı Aynî, Karamanlı Nizâmî, Necâtî, Mesihî, Refî'î, Şeyhî, Tâcî-Zâde Ca'fer Çelebi; 16. yüzyıl: Ahmed-i Rıdvan-Divân, Âsık Çelebi, Bâkî, Bursalı Rahmî, Celilî, Cenâbî, Cinânî, Edirneli Nazmî, Emrî, Filibeli Vecdî, Fuzûlî, Gelibolulu Mustafa Âlî, Gelibolulu Sun'î, Gelibolulu Sürûrî, Hatâyî, Hecrî, Kalkandelenli Mu'îdî, Manastırlı Celâl Bey, Mihrî Hâtun, Mostarlı Hasan Ziyâ'î, Muhibbî, Muhyî, Muradî, Münirî, Penâhî, Misâlî, Ravzî, Revânî, Sehâbî, Sehi Bey, Şâhî, Şem'î, Vizeli Ramazan Behiştî, Vusûlî, Zâtî; 17. yüzyıl: Âgâh, Ahmed Nâmî, Azmî-zâde Hâletî, Bahtî, Beyânî, Bosnalı Âsım, Fevzî, Kâmî, Kânî, Kâtib-zâde Sâkıb, Nâ'îlî-i Kadîm, Nef'î, Nehcî, Neşâtî, Nev'î-zâde Atâyî, Safvetî Mehmet Çelebi, Süheyli, Şeyhülislâm Yahyâ, Ümmî Sinân, Vahyî; 18. yüzyıl: Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî, Diyarbakırlı Hâmî Ahmed, Diyarbakırlı Lebib, Dürri Ahmed Efendi, Erzurumlu Zihni, Esrâr Dede, Fitnat Hanım, Hanîf, Haşmet, Lâziki-zâde Feyzullah Nâfiz, Mehmed Sıdkî, Mîr Lütfî, Muvakkit-zâde Muhammed Pertev, Nedîm, Sa'id Giray, Sâkıb Dede, Sünbülzâde Vehbî, Şehrî, Şerif, Şevki, Şeyh Gâlib, Tırsî; 19. yüzyıl: Ali Emirî, Abdî-i Karahisârî, Bursalı İffet, Eşref

hususiyetlerinde de zikredilen- ifadeler taranmıştır. Buna göre 14. yüzyıl şairlerine ait 2, 15. yüzyıl şairlerine ait 13; 16. yüzyıl şairlerine ait 35; 17. Yüzyıl şairlerine ait 20, 18. yüzyıl şairlerine ait 22; 19. yüzyıl şairlerine ait 14 olmak üzere toplam 106 divan incelenmiştir.

Çalışma, 9 yan başlık içinde 29 alt başlıktan oluşmaktadır. Başlıkların oluşturulmasında ve çalışmanın kurgulanmasında tümevarım yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle yer verilecek beyitler belirlenmiştir. Bunda ölçüt olarak süveydânın zikredildiği nazım birimlerine kattığı anlamın orijinalliği ve konu evrenine sağladığı katkı esas alınmıştır. Seçilen beyitlerin hangi kavramla alakalı olduğu göz önünde bulundurularak sırasıyla alt ve yan başlıklar oluşturulmuştur. Özellikle yan başlıklar oluşturulurken yapılan tasnif çalışmasında kavramların ilişkili olduğu unsurla ilgili olmasına dikkat edilmiştir. Aynı zamanda birden fazla yan ya da alt başlık altında yer alabilecek kavramlar, süveydânın daha çok hangi unsurla ilgili olduğuna göre tercih edilmiştir. Gerekli olduğu zaman ilgili olduğu diğer kavramlara da atıfta bulunulmuştur. Bununla birlikte konu başlığına uygun olarak çalışma içinde verilen manzumeler, divanlarda yer aldıkları şekliyle sunulmasının yanında ayrıca yazım birliğine uyulmaya özen gösterilmiştir. Tespit edilen unsurlar başlıklar hâlinde verilmiştir.

1. Tasavvufla İlgili Unsurlar

1.1. Tecelligâh, Keramet Noktası

Süveydânın en önemli özelliği -yukarıda da belirtildiği gibi- kalpteki müşahede ve mûkaşefe yeri olmasıdır. Keşif ve görme tasavvufta tecelli mefhumunu çağrıştırmaktadır. Çünkü tecelli zahir olma; kudret ve ilahi sıraların varlıklar üzerinde görünmesi; Allah'ın lütfuna ermek (Parlatır, 2011, s. 6) gibi anlamları barındırır. Genellikle tasavvuf ehli tarafından kullanılan tecelli; kalpte ortaya çıkan parıltı, gaybden gelen ve kalpte zahir olan nurlardan kalbe açılan hakikatlerin Hakk'ın esma perdelerinden bir perde arkasından zuhuru ile Allah'ın zâtı ve sıfatlarıyla salikin kalbine doğması, görünmeyen kalplerde görünür hâle gelmesi (Gürbüz Aktulga, 2022, s. 179; Cürcânî, 1982, s. 73-74) şeklinde de ifade edilir. Bununla birlikte tecellinin nasıl meydana geldiğini Allah'tan başkası bilmez. Gerçekte ise Hak her an tecelli etmektedir (Üstüner, 2007, s. 188). Fitnat Hanım da yaratıcının güzelliğinin hayalini süveydaya sığdırdığını belirtmekte tecellinin süveydâda gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Bunu bütün cihanı süsleyen güneşin bir zerreye sığması şeklinde tasavvur etmektedir. Aynı zamanda şairin beyitte bahsettiği husus Allah'ın zaman ve mekân gibi unsurlardan münezzeh oluşunu, ancak mümin kullarının kalbine sığdığını anlatan *Mâ vesî'anî semâî ve lâ-arzî ve lâkin vesî'anî kalbu abdi'l-mü'minî / Ben, göğüme ve yerime sığmam, ama mümin kulumun gönlüne sığarım* (Yılmaz, 2013, s. 486) hadisini de hatırlatmaktadır:

Süveydâya hayâl-i tal'atün cânâ sığışdurmuş

Gönül bir zerreye mihr-i cihân-ârâ sığışdurmış

(Çeçen, 1996, 336)

Keramet de süveydâyla ilgili tasavvufi bir mefhum olarak zikredilir. Keramet Allah'ın salih, takva sahibi, veli kullarından zuhur eden olağanüstü hâller demektir (Üstüner, 2007, s. 168). Aşağıdaki beyitte Şerîf, süveydâyı “keramet noktası” şeklinde tarif eder. Bilhassa ermişlerin gönlündeki sırları süveydâya sığdırdığını belirtir. Böylece bir nokta olmasına atıfta bulunarak hacminin küçüklüğüne rağmen mana âlemine dair manevi unsurları içinde barındıracak kadar geniş olduğunu ima eder. Şairin belirttiği bu husus ârifin süveydâ sayesinde müşahede hususundaki maharetini artırdığını göstermesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla âriflerin ve ermişlerin olağanüstü hâllere sahip olabilme kabiliyetlerinin, başka bir ifadeyle keramet gösterebilmelerinin kaynağının da süveydâ olduğu söylenebilir:

Süveydâsında esrâr-ı dili dâna sığışdurmış
Kerâmet noktası içre âlem-i ma'nâ sığışdurmış

(Ağyıldız, 2019, 101)

1.2. Sır

Sır ve süveydâ mefhumlarının birlikte zikredilmesi başta müşahede bahsi olmak üzere benzer tasavvufi manaları ihtiva etmelerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü sır, kalpte bulunan Rabbânî bir latifedir. Ruh sevginin, kalp marifetin, sır da müşahedenin mahallidir (Cebecioğlu, 2005, s. 11). Müşahedenin hiçbir şüphe kalmadan Hakk'ın kalpte zuhuru (Uludağ, 1991, s. 252) olduğu düşünüldüğünde sırrın yaratıcıyı temaşa manasında önemli bir görme noktasını ihtiva ettiği söylenebilir. Bu husus süveydânın da müşahede yeri olması ile benzer durumu yansıtmaktadır. Doğal olarak sırrın süveydâda yer bulması kaçınılmazdır. Aşağıdaki beyitte Şeyhülislâm Yahyâ da sırrın mekânının süveydâ olduğunu belirtir. Ayrıca ona erişmenin zorluğuna dikkat çeker ve âşıklık için sırrı önemli bir kıstas şeklinde zikreder. Hatta klasik şiirde âşıklığın timsali olarak sıklıkla adları zikredilen bülbül ve pervanenin dahi bilmesinin güç olduğunu vurgular:

Şu sır ki câyı süveydâ-yı dildedür Yahyâ
Anı ne bülbül-i şeydâ bilür ne pervâne

(Kavruk, ?, s. 201)

Şeyhülislam Yahyâ başka bir beyitte de aşkı gönüldeki kor ateş diye belirtir. Bununla birlikte asıl gizli ateşlerin süveydâda olduğunu söyleyerek sır mefhumunu işaret eder:

Gerçi ki yanmakta dil ahker-i sûzân ile
Lîk süveydâdadur âteş-i pinhân-ı aşk

(Kavruk, ?, s. 203)

Sır, süveydâ ile birlikte kullanıldığında genellikle tasavvufi anlamları çağrışırsa da âşık-sevgili ilişkisi ile ilgili beyitlerde farklı açıdan da değerlendirilebilir. Cinânî sır ve süveydâ

bahsine beşerî aşka dair bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Bunu da sevgilinin güzellik unsurlarından ben ile süveydâyı ilişkilendirerek yapmıştır. Aşağıdaki beyitte şair, âşığın gönlündeki süveydânın âdeta kendisi için sır merkezi olduğunu ima etmektedir. Ancak sevgilinin buraya kolaylıkla erişip sırları keşfedebileceğini belirtir. Çünkü şaire göre âşığın süveydâsı aslında sevgilinin beninin noktasıdır. Bu nedenle kendi güzellik unsurlarından birini âşığın gönlüne yerleştiren sevgilinin oradaki sırları keşfetmesine şaşılmanması gerekir:

Zamîrinde olan râz-ı nihânı n'ola keşf itse
Süveydâ-yı dil-i 'âşık degül mi nokta-i hâlün

(Okuyucu, 1994, s. 105)

1.3. Lâ-Mekân, Bî-câ

Tecelli bahsinde de belirtildiği üzere gerçek varlık olan Allah, zaman ve mekânın üzerinde ve bunlardan münezzehtir. Ancak, isim ve sıfatlarıyla her yerde görülmektedir. İnsanın hakikati olan ruh (aşkın ben), Rabb'in bir emridir. Bu sebeple insanın gerçek yurdu, mekânsızlık âlemidir (Cebecioğlu, 2005, s. 2). Bu bakımdan mekânsızlık tasavvufi düşüncede önemli bir husustur. Neşâtî de aşağıdaki beyitte mekânsızlık, gönül ve süveydâ mefhumlarına birlikte yer vermiştir. Ona göre gönlün akıl ile kavranıp idrak edilemeyecek kadar farklı, garip hâlinin kaynağı süveydâdır. Çünkü içine süveydânın yerleşip mesken tutmasıyla birlikte artık mekânsız bir yere dönmüştür:

Turfadur hâli dilün 'akl ile olmaz idrâk
Ki süveydâda mekân tutmuş iken bî-câdur

(Kaplan, 2019, s. 105)

1.4. Vahdet / Kesret / Deryâ / Katre

Süveydâ bahsinde vahdet ve kesret ile onların bağlamında mecazi unsurlar olarak deniz/deryâ ve katra/katre de zikredilmektedir. Çünkü tasavvufi düşüncede süveydâda marifet vardır. O, katreden denizi bilmek ve zerreden güneşi görmektir. Gönüldeki en derin idrak merkezidir (Aytaç, 2009, s. 212). Bununla birlikte tasavvufta deniz, mutlak varlık olan Allah'ı ve onun sonsuz sıfat ve zat makamını, vahdeti ve küllî âlemi temsil eder (Pakalın, 1993, s. III/569; Tarlan, 1998, 26, 247; Uludağ, 1996, s. 82; Üstüner, 2007, s. 292). Katre ise ilahi tecelliler, kalp, insân-ı kâmil, nokta (Cebecioğlu, 2005, s. 8) anlamlarına gelir. Tasavvufta sıklıkla kesretten vahdete ulaşıldığı belirtilir. Dolayısıyla katreden deryaya varılmaktadır. Nâilî bu mefhumları süveydâ bahsi içinde ıstilahî açıdan değerlendirme yoluna gitmiştir. Ona göre vahdet ve kesretin ıstilahında derya aynı zamanda katredir. Şairin bu yaklaşımının altında yukarıda da ifade edildiği üzere katrenin ilahi tecelliler, kalp ve noktayı; denizin ise vahdeti, Allah'ın zât ve sıfatlarını temsil etmesi yatmaktadır. Bu bağlamda deryanın bütün katreyi içine aldığı söylenebilir. Şair, bu durumu aynı zamanda süveydânın idrak merkezi olmasından yola çıkarak ifade eder. Ona göre idrakin kara gecesinden katre süveydâ denizidir. Burada geçen idrakin kara gecesi ifadesi kavrayışın en üst noktası olarak düşünülebilir. Bu noktaya ulaşmak isteyen âlim

idrak merkezi olan süveydâya bakmalıdır. Orayı temaşa ettiğinde ise katre olarak belirtilen ilahi tecellilerin vahdetin yansıması olduğunu anlayacaktır:

İstîlâh-ı vahdet ü kesretde deryâ katredür
Katre deryâ-yı süveydâdur şeb-i idrâkden

(İpekten, 2019, s. 489)

1.5. Hayret

Hayret, tasavvufta önemli bir aşamadır. Aklın fonksiyonunu yitirdiği bir makamdır. Akıl insanı dünyaya bağlar; hayret hâlinde dünya ile ilgi kesilir. Aşkın coşkusu ile ilahi âlemin keşif ve müşahedesi ile gönülde tecelli meydana gelince akıl hayrete düşer (Güler, 2004, s. 116). Nâilî, sevgilinin amber kokulu saçının üzerinde düğümlerin belirmesi ile çılgın âşğın gönlünün süveydâsına hayret düştüğünü belirtmektedir. Beyit her ne kadar sevgilinin amber kokulu saç gibi beşerî aşka dair hayali içinde barındırsa da hayret mefhumundan yola çıkarak tasavvufi manalara ulaşılabilir. Çünkü her ne kadar beşerî aşk da olsa dünya güzelleri şeklinde tecelli eden Allah'tır (İbnü'l-Arabî, 1946; Uludağ, 1991, s. 18-21). Âşğın sevgiliye duyduğu aşkla aklının başından gitmesi onu hayret makamına ulaştırabilecektir:

Girihler kim olur peydâ o zülf-i müşğ-fâm üzre
Düşer hayret süveydâ-yı dil-i âşüfte-kâm üzre

(İpekten, 2019, s. 175)

2. Aşk ve Âşık ile İlgili Unsurlar

2.1. Pervâne

Süveydâ, klasik şiirde sıklıkla zikredilen şem ü pervâne hikâyesindeki pervaneye de benzetilmektedir. Bilhassa klasik Türk şiirinde yaygın bir şekilde anlatıldığı üzere pervane muma duyduğu aşkla alevinden yanmak, yok olmak pahasına etrafında döner. Sonunda da kendini alevin içine atarak vuslata erer. Aşk yolunda pervanenin bu gözü peklği aşkın hararetini, sevdanın yüceliğini göstermesi bakımından âdetâ âşıklık için bir kıstas kabul edilir. Beyânî de bu tutum içindedir. Sevgilinin güzel yüzünde bulunan kaşının düşüncesinin belini büküp kendisini hilal şekline soktuğunu belirtir. Böylece kaş ile hilal arasında şekil yönünden ilişki kurar. Aynı zamanda mum ile yüz, pervane ile süveydâ arasında şem ü pervâne hikâyesinden yola çıkarak benzerlik ilişkisi oluşturur. Sevgilinin güzel yüzünün etrafında dönmekten gönlünün süveydâsının pervaneye döndüğünü söyler. Başka bir beyitte ise şair; gönlünü pervaneye, sevgilinin yüzünü ateşe, süveydâyı ise ateşte yanan pervanenin kanadına teşbih etmektedir. Böylece gönlünün süveydâsının sevgilinin yüzünün ateşinde yanması arzusunda olduğunu ifade etmektedir:

Beni bir âfitâbuñ fikr-i ebrûsı hilâl etdi
Süveydâ-yı dilüm pervâne-i şem'-i cemâl etdi

(Başpınar, ?, s. 544)

Pervâne-sıfat dilde süveydâyı Beyânî
Sûzende-per-i âteş-i ruhsâr ola derdüm
(Başpınar, ?, s. 392)

2.2. Âh

Ah ile süveydâ arasında da ilişki kurulmaktadır. Klasik Türk şiirinde âşığın en önemli özellikleri arasında ah edip inlemeleri gösterilebilir. Bu bakımdan âşığın sevda merkezi olan süveydâdan ahlarnın gelmesi kaçınılmazdır. Aynı zamanda “ah” Allah/İlah lafzının remzidir (Uludağ, 1996, s. 26; Kurnaz, 1997, 423-432; Üstüner, 2007, s. 304). Bu da ahın tasavvufi manada süveydâda olmasına sebep olarak gösterilebilir. Bununla birlikte ah, aşk ateşi ile kulun inleyişidir (Cebecioglu, 2005, 8). Sâkıb Dede de ahı inleyiş, feryat manasında kullanır ve süveydâda bulunduğunu belirtir. Bununla bağlantılı olarak derdi ise gemiye teşbih eder. Her ikisinin siyah olması şiddetinin fazlalığına işarettir. Dolayısıyla âşığın aşk hevesinde olması inleyişlerini susturup derdini ortadan kaldırmayacak aksine artıracaktır. Bilhassa seyr ü sülûkta bulunan sâlikin yolunu bulmasına yardımcı olamayacaktır. Bu nedenle aşk hevesi gemi kaptanının yerini tutmayacaktır. Bu da tasavvufi düşüncede yol gösterici olan mürşit mefhumunu hatırlatmaktadır:

Olnca âh-ı süveydâ siyâh keştî-i derd
Hevâ-yı ışk niçün nâ-Hudâ yerin tutmaz
(Arı, 2018, 377)

2.3. Gönül Yarası

Aşk ateşinin şiddetinden ve gamından kaynaklı olarak âşığın gönlünde siyah bir nokta şeklinde yara bulunur. Bu yara süveydâdır. Nâilî, aşağıdaki beyitte “dâg-ı süveydâ-yı dil” terkibine yer vererek gönüldeki yaranın aslında süveydâ yarası olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda yarayı gönül levhasında aşkın cünûnluk manasının yazıldığı, dolayısıyla aşkın cezbe ve delilik hâlinin ortaya çıktığı bir nokta olarak tasavvur eder:

Nâ’îlî noktasıdır dâg-ı süveydâ-yı dilün
Levh-i hâtırda olan hâsıl-ı ma’nâ-yı cünûn
(İpekten, 2019, s. 468)

Behiştî, süveydânın aşk gamının ateşinin yarası olduğunu söyler. Ancak bu durum süveydâ için olumsuz bir durum değildir. Aksine âşığın gönlü için çok değerlidir. Şair de gönül yarası olan süveydânın kendisi için “göz nuru” olduğunu ifade eder.

Benzer gam-ı ışk âteşinün harkatıdır kim
Göz nûrı gibidür dil-i âşıkda süveydâ
(Aydemir, 2018, s. 60)

2.4. Aşkın Merkezi

Şeyhülislam Yahyâ, sevgili ve âşık ilişkisini anlattığı aşağıdaki beyitte gönlünün süveydâsının amber kokulu saçta tutulduğunu, misk kokulu beninin hayali ile de sevdaya düştüğünü belirtmektedir. Şairin tasavvurundan yola çıkarak âşığın sevgiliye tutkunluğunun gönlün içindeki süveydâdan kaynaklandığı görülmektedir. Bu da Şeyhülislam Yahyâ'nın aşağıdaki beyitte doğrudan ifade etmese de onu aşkın tam ortasında bir yer, âdeta aşk merkezi şeklinde gördüğünü düşündürmektedir. Beyitte dikkat çeken bir husus da şairin aynı beyitte “sevdâ” ve “süveydâ” mefhumlarına birlikte yer vermesidir. Burada şair kalbin ortasındaki siyah noktayı süveydâ ile belirtmesine karşın sevdâ mefhumunu “sevdaya düşmek” deyiimi içinde kullanmıştır. Bu da klasik Türk şiirine mensup şairlerin “ahlât-ı erbaa”da sevdâ olarak belirtilen kalbin ortasındaki siyah sıvıyı bilhassa süveydâ ile ifade ettiklerini göstermesi bakımından önemli bir örnektir:

Süveydâ-yı dil ol gîsû-yı anber-sâya düşmişdür
Hayâl-i hâl-i müşğînünle bir sevdâya düşmişdür

(Kavruk, ?, s. 49)

3. Sevgili ile İlgili Unsurlar

3.1. Ben

Klasik şiirde sevgilinin güzellik unsurları içinde yer alan “ben” de özellikle şeklinin küçüklüğü ve renginin siyahlığından yola çıkılarak çeşitli benzetmelerde yer almaktadır. Bunlar arasında süveydâ da bulunur. Bilhassa şairler süveydâ ile ilgili tasavvurlarda diğer unsurlara göre “ben”e daha fazla yer vermişlerdir. Bunda süveydânın nokta şeklinin ve siyahlığının etkisinin rolü büyüktür. Aşağıdaki beyitte Sakıp Dede sevgilinin yanağındaki beni Hintli olarak tasvir etmekte ve onu süveydâ diye anmaktadır. Aynı zamanda bu hâliyle süveydâyı sevda kilisesinin külle döşeli kırmızı tuğlalarına yaslanmış Hintliye benzetmektedir:

Süveydâ Hindû-yı hâl-i ruhuñdur deyr-i sevdâda
Ki hâkister döşenmiş hışt-ı aħker-pâre yasanmış

(Arı, 2018, s. 428)

Pertev, gönlün süveydasını sevgilinin dudağının köşesine ben yapmak niyetinde olduğunu ifade etmektedir. Buna sebep olarak ise sevgilinin gönlüne açtığı yarayı göstermektedir. Bosnalı Âsım ise şad olan gönlünün süveydâsının ne olabileceği hususunda kendine sorular yönelterek bir ilişki kurma çabası içindedir. Ona göre süveydâ hançerin sivri kısmı olabileceği gibi sevgilinin kaşının ucundaki siyah ben de olabilir:

Süveydâ-yı dili künc-i lebe hâl itmedür kasdum
Bu dūr-â-dūr olan endîşe hâle dâg-ı ber-dildür

(Bektaş, 2017, s. 130)

Süveydâ-yı dil-i şâd pâremüz mi nevk-i hançerde
Yahud hâl-i siyeh midür ser-i ebrû-yı dil-berde

(Kurtoglu, 2018, s. 341)

Sevgilinin yüzüne baktığında gördüğü siyah noktanın ne olabileceği hususunda tıpkı Bosnalı Âsım gibi bir muhakeme içinde bulunan Cinânî de çeşitli ihtimaller üzerinde durmaktadır. Ona göre sevgilinin yüzündeki siyahlık amber kokulu ben olabileceği gibi gözün siyah noktası ya da “habbetü’s-sevdâ” diye ifade ettiği sevda tanesi yani süveydâ da olabilir:

Görinen ‘arızunda hâl-i ‘anber-sâ mıdur yohsa
Sevâd-ı dîde mi yâ habbetü’s-sevdâ mıdur yohsa

(Okuyucu, 1994, s. 590)

Ahmed Nâmî, sevgilinin yüzünü bir aynaya benzetmektedir. Gönlün ise her daim yüz aynasının karşısında durduğunu ifade eder. Bundan hareketle süveydânın sevgilinin yüz aynasına siyah ben şeklinde yansıdığını belirtir. Böylece sevgilinin yüzünde siyah ben bulunmasını gönüldeki süveydânın ona aksetmesine bağlamıştır:

Mukâbildür ruhun mir’âtına dil dâyimâ anda
Süveydâ ‘aksidür hâl-i siyeh-fâm olmaga bâ’is

(Yenikale, 2017, s. 125)

3.2. Göz

Süveydâ, klasik şiirde göz bahsinde adı sıklıkla anılan ahu ile birlikte zikredilerek sevgilinin gözlerinin güzelliğini vurgulamak için kullanılmıştır. Arpaemîni-zâde Sâmî, gönlünden sevgilinin gözlerinin hayalinin hiç kaybolmadığını belirtir. Buna sebep olarak ise ahuların ayağının toynağının nakşının -sevgilinin gözlerine nispetle- gönülde süveydâ şeklinde kalmasına bağlamaktadır:

Hayâl-i çeşm-i şûhî bî-nişân gitmez derûnumdan
Süveydâ dilde çün nakş-ı süm-i pâ-y-ı gazâlândur

(Kutlar Oğuz, 2017, s. 312)

4. ÂTEŞ VE AYDINLIK İLE İLGİLİ UNSURLAR

4.1. Ay

Süveydâ siyah bir nokta olsa da Arpaemîni-zâde Sâmî aşkı güneşe onun bulunduğu yer olan süveydâyı ise parlak aya benzetmektedir. Bu nedenle şair onların kendisinden hiç ayrılmamasını ister. Nasıl gündüz güneş, gece ay daima dünyada bulunuyorsa Allah’tan da can âlemine gece gündüz aşkı ve süveydâyı vermesini dilemektedir:

‘Aşkî hurşîd ü süveydâyı idüp bedr-i münîr
‘Âlem-i câna dahı subh ü mesâ vir yâ Rab

(Kutlar Oğuz, 2017, s. 301)

4.2. Âteş, Mum

Aşkın ateş, yerinin de süveydâ olması bu iki mefhum ve ilgili özelliklerin bir arada yer almasını sağlamıştır. Ateş ve mum daha çok aşkın yakıcılığının anlatıldığı beyitlerde zikredilir. Beyânî, sevgilinin yüzüne tutkun âşığı anlattığı aşağıdaki beyitte süveydâ bahsine değinir. Şair, sevgilin yüzünü Mecusîlerin kutsal ateşinin yakıldığı bir tapınak olarak tasavvur eder. Yüzdeki beni ise ateşi yakan bir Hintli diye nitelendirir. Benin âşığın gönlündeki ateşi yakması ile birlikte süveydânın ateş ve nura dönüştüğünü ifade eder. Nev'î-zâde Atâyî ise aşkı parlak bir mum olarak hayal eder. Bununla birlikte gönlü mumun alevine, süveydâyı ise mumun başındaki fitile teşbih eder:

Ruhı âteş-gede olmagla yâruñ hâl-i Hindûsı
Süveydâyı Beyânî yakdı dilde nâr u nûr etdi

(Başpınar, ?, s. 546)

Şevk ile turmaz yanar şu'lesidür dil anuñ
Oldı süveydâ ser-i şem'-i dirahşân-ı 'aşk

(Karaköse, 2017, s. 199)

4.3. Ocak

Aşkı bir ateş olarak tasavvur eden Nef'î, büyüklüğünü anlatmak için mübalağa yaparak onu denizlerin dahi söndüremeyeceğini belirtir. Aynı zamanda aşk ateşinin bu kadar büyük olmasına sebep olarak ise yandığı ocağın süveydânın siyah noktası olmasını gösterir. Böylece şair, her ne kadar ufak bir nokta olsa da ocak misali içinde yaktığı aşk ateşi ile süveydânın yüceliğini vurgulamaktadır:

Âteş-i aşkım ki deryâlar söyündürmez beni
Nokta-i dâğ-ı süveydâ dûdmânımdır benim

(Akkuş, 2018, s. 63)

4.4. Nûr

Süheyli, şairnâme türünde yazdığı *Gülşen-i Şuârâ* adlı kasidede (Harmancı 2017, s. 102-105) Câmî'nin şairliğinin övgüsünü yaparken süveydâ mefhumundan da yararlanmıştır. Şaire göre Câmî'nin kadehe teşbih ettiği kalbi yolunu kaybedenlere doğru istikameti gösteren mum ışığı, gönlü kararmışlara ise aydınlık veren süveydânın nuru olmuştur. Böylece şair, siyah bir nokta olmasına rağmen süveydâya bir ışık özelliği katmıştır:

Ol câm idi her güm-şüdeye şem'-i hidâyet
Ol câm idi her tîre-dile nûr-ı süveydâ

(Harmancı, 2017, s. 105)

5. Karanlık ile İlgili Unsurlar

5.1. Gecenin Karanlığı

Şeyh Gâlib, süveydâyı güzellik ülkesindeki gecenin karanlığı olarak tasavvur etmektedir. Nasıl gece karanlığında ay dünyaya teşrif ediyorsa âşğın gönlündeki süveydânın içinde de ay yüzlü sevgili misafir olarak bulunmaktadır:

Mülk-i hüsnünde süveydâmız sevâd-ı şâmdır
Yanî ol meh her gece hâtırda mihmândır bize

(Okçu, ?, s. 393)

6. Tabiatla İlgili Unsurlar

6.1. Lâle

Lale, çeşitli isimlerle anılmasının yanında gerek renk hususiyetleri, yetiştiği yerler ve yetiştirilme şekilleri gerekse bahar, sabâ münasebeti ve birçok özelliğiyle (Kartal, 1997, s. 108-122) klasik Türk şiirinde gülden sonra en sık rastlanan çiçektir (Yavuz 2007, s. 212). İran mitolojisinde üzerindeki çiğ tanesine düşen yıldırım sonucu yaprağının alev alması ve o anda donup kalması sonucu göbeğindeki siyah lekeye (yıldırımdan kalan yanık izi) sahip (Poyraz 2014, s. 329) olduğu belirtilir. Klasik şiirde çeşitli teşbihlerde yer almasının yanında birçok yönden âşıkla ilişkilendirilir. Çünkü âşğın gönlü lâle gibi kırmızıdır çünkü aşktan dolayı yanmıştır. Lalenin ortasındaki yanık ile âşğın yanık gönlü arasındaki müşâbehât de (Açıl 2015, s. 14) bunlar arasındadır. Bilhassa lale ortasındaki siyahlık ile klasik şiirde süveyda bahsinde zikredilmektedir. Bosnalı Âsım kanlı gönülde bulunan suretin süveydâ zannedilmemesi gerektiğini aslında onun kırmızı laledeki kabuk bağlamış siyah bir yara olduğunu belirtmektedir. Nev'î-zâde Atâyî ise sevgilinin amber kokulu benine ne nergisin gözünün siyahının ne de lalenin gönlündeki süveydânın benzediğini belirtmektedir. Böylece şair, sevgilinin beni ile birlikte lalenin ortasındaki siyah nokta ve süveydâ arasındaki benzerlik ilişkisini hatırlatmaktadır:

Hûnîn dilümde sanma süveydâ o sûretin
Dâg-ı siyâh lâle-i ahmerde bağlamış

(Kurtoglu, 2018, s. 256)

Müşâbih mi olur ey gonca-fem ol 'anberîn-hâle
Sevâd-ı dîde-i nergis süveydâ-yı dil-i lâle

(Karaköse, s. 298, s. 70/2)

Mezâkî ise süveydânın teşbih edildiği unsurlardan yola çıkarak gönlün vasıflarını anlatır. Bu şekilde bir nevi süveydânın benzerlik ilişkisi olan unsurları da dile getirmiş olur. Buna göre gönül, sevda tanesi olabileceği gibi hasretin lale bahçesinin siyah yarasıdır:

Ya süveydâdur ya resm-i hâbbetü's-sevdâ yâhud
Lâlezâr-ı hasretün dâg-ı siyâhîdür gönül

(Mermer, 1991, 448)

6.2. Sipend (Üzerlik Tohumu)

Sipend de tabiatta yer alması yönünden süveydâ bahsinde zikredilir. Bu bitkinin diğer adı üzerlik tohumudur. Tütsülük de denilmektedir (Onay, 1996, s. 438). Halk hekimliğinde yaygın bir kullanımı vardır. Her türlü büyü ve nazara karşı koruma ve korunma amaçlı olarak kullanılmaktadır (Karaman, 2015, s. 229). Uygulanışı esnasında sipend biraz tuzla karıştırılıp ateşe atılır ve tütsü yapılır. Nazarlanan kimsenin başının üzerinde gezdirilir, dumanı da o insana koklatılır (Kaya, 2010, s. 158; Kazan, 2005, s. 173; Özkan, 2007, s. 446). Hatta tekkelerde öd ağacı gibi yakılır, bu esnada çıtırtı çıkarması nazar cinlerinin kaçıp gittiğinin delili (Pala, 1998, 484) sayılmıştır. Beyânî âşık, sevgili ve rakip ilişkisini anlattığı aşağıdaki beyitte üzerlik tohumunun nazara karşı koruyuculuğuna vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda âşığın gönlünü tütsü kabı, içindeki siyah nokta olan süveydâyı ise sipend şeklinde tasavvur etmektedir. Sipendin yanıp tütsü olması ile düşman diye andığı rakibin nazarından sevgiliyi koruyacağını dolayısıyla gözünün yarasını ortadan kaldıracığını belirtmektedir. Arpaemîni-zâde Sâmî ise sevgilinin saç, beni ve yüzünü yâd ettikçe çıkan ahın ateşine süveydânın sipend vazifesi göreceğini belirtmektedir:

‘Adûnuñ zahm-ı çeşmin def’ için ol gonçadan ‘âşık
Süveydâ-yı derûnın micmer-i dilde sipend etsün

(Başpınar, ?, 447)

Su‘le-i âha sipend olmak süveydâ-yı derûn
Yâda geldükçe mukarrerdür o zülf ü hâl ü ruh

(Kutlar Oğuz, 2017, 307)

7. Yazı ile İlgili Unsurlar

7.1. Mürekkep (Midâd)

Mürekkep ve süveydâ bahsi özellikle methiyelerde zikredilmektedir. Süveydânın aslının siyah bir sıvı olması mürekkeple benzetme ilişkisi kurulmasını kolaylaştırmaktadır. Nedîm, memduhun bilgi ve zekâsını överken bu vasıflarını yazmak için kullanacağı kalemin mürekkebinin sıradan olmasını istemez. Bunun için Aristo’nun gönlünün süveydâsının mürekkep olmasının uygun olacağını belirtir. Neşâtî de memduhu överken gönüldeki süveydânın siyah mürekkep olmasını istemektedir. Çünkü memduhun saf ve kusursuz methinin ancak onunla yazılabileceğini ifade etmektedir:

Gerekdir kim süveydâ-yı dil-i Risto midâd olsun
Ederken hâme vasf-ı dâniş ü temyîzini imlâ

(Macit, 2017, s. 150)

Ne dem ki başlasa tahrîre midhat-i pâkûn
Ana midâd-ı siyeh dildeki süveydâdur

(Kaplan, 2019, s. 82)

7.2. Kalem

Neşâtî, aşağıdaki beyitte süveydâyı siyah kalemle ilişkilendirerek anlatmıştır. Şair, beyitte aşk Mecnun'una sevgilinin saçının hayalinin Leylâ olduğunu söylemektedir. Kara sevdaya düşmüş Mecnun'un bu hayalinin tasvir edilebilmesi için ancak gönüldeki süveydânın siyah kalem olması gerekmektedir. Bunda süveydânın küçük, siyah bir nokta olmasının ona kattığı inceliğin yanında kalbin içindeki derin manaları barındırmasının da etkisi vardır. Doğal olarak bu tür ince hayaller, şekli ve manasından yola çıkarak süveydânın kalem olmasıyla yazılabilecektir. Aynı zamanda şairin “siyâh-ı hâme” ifadesiyle kalemin ucundaki mürekkebi kastetmiş olabileceği de düşünülebilir:

Hayâl-i zülfi ki Mecnûn-ı 'ışka Leylâdur
Siyâh-ı hâme ana dildeki süveydâdur

(Kaplan, 2019, s. 82)

8. Kıymet Göstergesi

8.1. Armağan

Süveydâ aynı zamanda bir kıymet göstergesidir. Ondan gelen ilhamla yazılan şiirlerin değeri, bir memduha ya da sevgiliye armağan edilecek kadar revaç bulur. Diyarbakırlı Lebîb de bu hususa aşağıdaki beyitte vurgu yapmaktadır. Koca Ragıp Paşa'nın bir gazeline yazdığı nazirede (Kurtoğlu, 2018, 24) yer alan gazelin süveydânın Hint armağanı olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle tanzir sayfasına yazılıp divan sandukasında saklanmasını istemektedir:

Tuhfe-i Hind-i süveydâdır Lebibâ bu gazel
Safha-i tanzîre yaz sandûka-i divâna at

(Kurtoğlu, 2017, s. 291)

8.2. Mihenk Taşı

Mihenk taşının mehenk, mihekk gibi kullanımları vardır. Altın veya gümüşün ayarını anlamaya yarayan taş anlamının yanında birinin kadrini, kıymetini ve ahlakını bilmeye yarayan vasıta (Devellioğlu, 2008, 645) manasına da gelmektedir. Nâîli de âşîğın kalbinin ortasındaki süveydâyı –beyitte geçtiği şekliyle kalbin siyah taşını- mihenke teşbih etmektedir. Onunla sevgilinin güzelliğinin ve cazibesinin değerinin ortaya çıkacağını belirterek bir nevi mihek gibi kıymet ölçen bir taş konumuna getirmiştir. Aynı zamanda şair beyitte sevgilinin güzelliğinin kıymetinin ancak âşîğın varlığı ile değer kazanacağını vurgulayarak bir nevi kendinin aşktaki önemini ima etmektedir:

Var ise seng-i siyâh-ı kalb-i 'âşıkdur mehek
Yohsa ol şûhun 'ayâr-ı hüsn ü ânın kim bilür

(İpekten, 2019, s. 347)

8.3. Sevgilinin Yolundaki Tozun Kıymetini Artırması

Toz, süveydâya benzetme ilişkisi yönüyle manzumelerde zikredilmez. Şekil ve renk olarak sürme şeklinde tasavvur edilir ve süveydânın gözüne çekilmesiyle yer verilir. Numân Mâhir, aşağıdaki beyitte sevgiliye peri diye seslenir ve ayağının toprağının kendisi için iksir, yolunun tozunun ise süveydânın gözünün sürmesi olduğunu söylemektedir. Böylece şair hem perilerin sihirle âşıkları kendisine bağlamasına değinmekle birlikte sevgilinin ayağının tozunun süveydânın gözüne sürme olabilecek kadar kıymetli olduğunu vurgulamaktadır:

Hâk-pâyin ey perî iksîr ü kîmyâdır bana
Gerd-i râhın sürme-i çeşm-i süveydâdır bana

(Batğı, 2017, s. 67)

9. Diğer Unsurlar

9.1. Hacerü'l-esved

Süveydâ tasavvufî düşünce içinde sıklıkla zikredilmesinin yanında dinî unsurlarla beraber de anılmaktadır. Bunlar arasında Kâbe, Hacerü'l-esved ve zemzem gibi İslam'da kutsal kabul edilen dinî değerler gösterilebilir. Ahmed Nâmî, kalbi Kâbe olarak tasavvur ettiği aşağıdaki beyitte süveydâyı Hz. İbrâhim tarafından Kâbe'nin inşası esnasında tavafın başlangıç noktasını belirlemek amacıyla yerleştirildiği konusunda ittifak edilen (Öğüt, 1996, s. 233-235) Hacerülesved'e benzetmektedir. Hacerülesved'in tam karşısında Kâbe'ye 19 m. uzaklıkta yer alan (Küçükkaşçı, 2013, s. 242) zemzem suyunu da iman nuru şeklinde ifade etmektedir. Böylece şair süveydânın siyah bir nokta olmasından ve Hacerü'l-esved'in de Kâbe içinde âdetâ nokta şeklinde durmasından yola çıkarak teşbihte bulunmuştur:

Nûr-ı îmân u süveydâ-yı dil olmuşdur meger
Ka'bede seng-i siyâh u âb-ı zemzemden garaz

(Yenikale, 2017, 384)

9.2. Yüzük Kaşı

Süveydânın siyah bir nokta olmasından yola çıkarak Beyânî onu yüzük kaşına teşbih etmektedir. Şaire göre sevginin kuyumcusu, önce âşığın gönlünü gam potasında eritip aşk yüzüğü hâline getirmiştir. Sonra da üzerine süveydâyı yüzük kaşı olarak koymuştur:

Zer-ger-i mihrün sızırıldı pûte-i gamda dili
Hâtem-i 'aşk eyledi etdi süveydâyı nigîn

(Başpınar, ?, s. 428)

9.3. Anber

Klasik Türk şiirinde süveydâ çoğunlukla renk ve şekliyle ilgili hususlarla zikredilmektedir. Bazen koku mefhumu da tasavvurlarda yer almaktadır. Aşağıdaki beyitte Fevzî âşığın kanını ateş, gönlü ise aşkın tütsü kabı olarak tahayyül eder. İçinde süveydânın yanarak amber kokusu yerine geçtiğini belirtir. Bu tahayyül klasik şiirde “anber-i sarâ” ve “anber-

i nâb” bahsini akla getirmektedir. Çünkü güzel kokulu bu saf anberin meydana gelmesi için şairin tasavvurunda da belirttiği gibi micmerde yakılması (Pala, 1998, s. 37) gerekir:

‘Anber yirine yanar süveydâ
Hûn âteş ü dilse micmer-i ‘ışk

(Kaplan, 2019, s. 55)

9.4. Hased

Haset ve süveydâ mefhumlarının bir arada kullanılması süveydânın mecazi manada günah merkezi olarak ifade edilmesini hatırlatmaktadır. Çünkü haset aynı zamanda kıskançlıktır ve günah kabul edilir. Lâzîkî-zâde Feyzullâh da sevgilinin saçının güzelliğini anlattığı aşağıdaki beyitte bu düşünceden hareketle tasavvurunu meydana getirmiştir. Şaire göre sevgilinin gece renkli saçları haset süveydâsını Leylâ etmektedir. Beyitte geçen “Leylâ et-” ifadesinin öncelikle *Leylâ vü Mecnûn* hikâyesindeki Leylâ’yı hatırlattığı kaçınılmazdır. Bu yönden değerlendirildiğinde şair, sevgilinin saçına bakan güzellerin Leylâ’nın kıskançlığını süveydâlarında hissederek içlerine haset düşeceğini, *Keşmir’de böyle esmer güzeller var mıdır?* sorusunu kendilerine yönelteceklerini belirtmektedir. Ayrıca “leylâ”nın karanlık gece anlamından yola çıkılarak süveydânın sevgilinin gece renkli saçını görmesiyle hasedinden karardığı, siyah renge sebep bu durumun olduğu da düşünülebilir. Netice olarak şair süveydânın yanına siyahla ilgili diğer unsurları katarak farklı tasavvurları çağrıştıracak şekilde beytini kurgulamıştır. Bu da süveydâ mefhumunun şairlerin tahayyüllerine kattığı mana zenginliğini göstermesi bakımından önemlidir:

Mûy-ı şeb-gûnun ede Leylâ süveydâ-yı hased
Var mıdır böyle siyeh-çerde güzel Keşmîrde

(Demir, 2017, s. 462)

9. 5. Mülk

Klasik şiirde gönül için mülk tabiri sıklıkla kullanılarak bir ülke, memleket olduğu belirtilir. Ayrıca sevgilinin orada şah, padişah, sultan olduğuna tasavvurlarda yer verilir. Aşağıdaki beyitte Kânî ise gönül yerine onun bir parçası olan süveydâyı mülk olarak hayal eder. O mülkü zapt edenin ise eşğinin toprağına gönül verilen sevgiliye duyulan sevda olduğunu söyler:

Dil virme hâkine seni rüsvâ ider sakın
Sevdâ-yı zabt-ı mülk-i süveydâ ider sakın

(Yazar, 2017, s. 223)

9. 6. Sürme

Sürme de bilhassa rengi yönüyle ve göze şifa olması özelliği ile süveydâya teşbih edilen unsurlar arasında yer alır. Arpaemîni-zâde Sâmî kalbi hokkaya, süveydâyı da içinde ezilen

sürme tozuna teşbih etmektedir. Bununla birlikte âşığın sevgilinin gözünü hayal etmesiyle kalbinin hokkasında süveydâyı sürme gibi ezdiğini belirtmektedir:

Hayâl-i çeşmün ile sürmedân-ı kalbinde
Misâl-i kuhl ezilür 'âşıkun süveydâsı

(Kutlar Oğuz, 2017, s. 307)

Sonuç

Süveydâ gece ve gündüz, kalbin özü, karaciğerde oluşan sancı gibi birçok anlama gelir. Bunun yanında daha çok kalbin ortasında siyah bir nokta olması ile tasavvurlarda yerini alır. Ancak onunla ilgili hususiyetler daha ziyade maddi değil manevi yönüyle ilgilidir. Özellikle tasavvufi manada kalbin yedi tabakasının içinde altıncı mertebede bulunur ve yüce bir makamı temsil eder. İçinde birçok ilmi barındıran hikmet membası ve ilahi sırlar hazinesidir.

Süveydâ, eski tıp anlayışında insanın davranışlarını etkilediği söylenen “ahlât-ı erbaa” adındaki dört sıvıdan biri olan “sevdâ” mefhumunun tam olarak karşılığıdır. Üstelik sevdâ birçok farklı anlamda kullanılmasına rağmen süveydâ ise sadece “ahlât-ı erbaa”da zikredilen kalp ve ortasındaki siyah noktayı karşılayacak şekilde kullanılmıştır. Bu da âdeta zaman içinde süveydânın sevdânın yerini aldığını göstermektedir. Bunun bir sonucu olarak klasik Türk şiirine mensup şairler de “süveydâ” mefhumunu kalpteki siyah noktayı ifade edecek şekilde kullanmayı tercih etmişlerdir. Buna karşın sevdâyı çoğu zaman diğer manalarda kullanma yoluna gitmişlerdir.

Manzumelerde zikredildiği şekilde kalpte gerçekleşen tecellinin de asıl mekânı burasıdır. Çünkü müşahede ve mûkaşefe yeri süveydâdır. İçinde vahdete ait unsurlar bulunur. Hakk'ın sıfat ve zatına ait özelliklerine dair zuhur eden alametler buradan görülebileceği gibi birçok ilahi sır ve yaratıcıya ait güzelliklerin yansımaları da buradan izlenip keşfedilebilmektedir. Bu bakımdan keramet noktası olarak da değerlendirilir. Arif ve ermişlerin birçok olağanüstü hâllerine dair vasıflara süveydâ sayesinde kavuştukları söylenebilmektedir. Çünkü kalbindeki süveydâ içinde mana âlemine dair manevi unsurlara haiz kişiler keramet sahibi olurlar. Aynı zamanda kişinin gönlünde süveydânın var olması ile içinde garip hâller meydana gelir ve insanın gerçek yurdu olan mekânsızlık başka bir deyişle lâ-mekân âlemine de süveydâ vasıtasıyla ulaşılabilir. Bunun yanında tasavvufi düşüncede vahdet, kesret ve hayret gibi tasavvufi unsurlar da çeşitli yönlerden süveydâ ile ilişkilendirilir.

Klasik Türk şiirinde tasavvufa dair hususiyetlerin yanında diğer unsurlar içinde de süveydâ mefhumunun kullanımına rastlanmaktadır. Özellikle şekli ve rengi itibarıyla çeşitli teşbihler içinde –bazen tasavvufi mefhumlara da çağrışımlarda bulunularak- yer verildiği görülmektedir. Bilhassa âşıkla ilgili olarak pervane, ah, gönül yarısı gibi unsurlara benzetildiğine tesadüf edilir. Bu benzetmeler aşk ekseninde daha çok derinliği ve şiddeti üzerinden yapılmaktadır. Aynı zamanda sevgiliye tutkunluğun da süveydâ da gerçekleştiği belirtilerek onun bir nevi aşkın merkezi olduğu söylenebilmektedir. Süveydâ

ve sevgili ile ilgili hususiyetler ise daha çok sevgilinin güzellik unsurlarından “ben” başta olmak üzere saç gibi bir bakıma siyahlığı ile doğrudan ilişki kurulabilecek unsurlarla anılmaktadır. Şairlerin sevgili ile ilgili unsurları süveydâ ile zikretmesinin başlıca nedenleri hem onlara değer katmak hem de farklı tasavvurlar oluşturmaktır.

Sveydâ ile ilgili unsurlar arasında âteş, aydınlık ve karanlık da yer almaktadır. Süveydânın siyah oluşu nedeniyle karanlığı bilhassa geceyi çağrıştırması olağan bir durum kabul edilebilir. Ancak manzumelerde süveydânın özellikle ışık ve aydınlıkla ilgili olarak ateş, mum, ocak ve nur gibi mefhumların yerine geçtiği görülmektedir. Bu durumun temel kaynağı da aşktır. Aşkın yakıcılığı onu şiddetli bir ateşe dönüştürebileceği gibi mum, ocak ve nur gibi mefhumlarla zikredilmesine ve teşbihlerde kullanılmasına imkân vermiştir. Şairler aşkın ateşle yanan süveydânın ateş ve nura dönüştüğünü belirtirler.

Yazı ile ilgili unsurlar içinde mürekkep ve kalem bulunmaktadır. Sveydâ renginin siyah olmasının yanında özellikle yazıya ince hayalleri ve derin manaları kattığı düşünceyle manzumelerde yer bulmuştur. Bunun yanında tabiatla ilgili unsurlar da süveydâ bahsinde zikredilir. Bunlar içinde belki de klasik Türk şiirinde süveydâ ile ilişkisi en çok bilenen laledir. Lalenin ortasındaki yanık ile âşığın süveydâ şeklinde beliren gönül yarası arasında ilişki kurulmuştur. Sipend otu da laleden sonra bir başka tabiata ait unsur olarak yer alır.

Süveydânın kıymet göstergesi olması da önemli bir özelliğidir. Onunla yazılan şiir başkasına armağan edilecek kadar değerlidir. Sevgilinin yolunun tozunu süveydânın gözüne sürme yapan âşık, toza değer kazandırır. Aynı zamanda mihenk taşı hüviyeti görüp sevgilinin güzelliği ve cazibesinin değerini belirler. Bütün bunların yanında Hacerü'l-esved, yüzük kaşı, anber, hased ve mülk gibi kavramlar da süveydâ bahsinde zikredilmektedir.

Sonuç olarak süveydâ tasavvufi yönden geniş manaları barındırmaktadır. Aynı zamanda birçok farklı tasavvur içinde çeşitli şekillerde kullanılmış ve bulunduğu manzumelere orijinal anlamlar kazandırmıştır. Bu da onun mana dünyasının genişliğini göstermektedir.

Kaynaklar

- Açıl, B. (2015). Klasik türk şiirinde estetik bir unsur olarak çiçekler. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (5), 1-28.
- Ağyıldız, H. N. (2019). *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T445 numarada kayıtlı mecmûatü'l eş'âr(1a-40b)*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akkuş, M. (2018). *Nefî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57741,nefi-divanipdf.pdf?0>. [Erişim: 21.06.2023]
- Aktulga Gürbüz, S. (2022). Tasavvuf düşüncesinde kalbin rü'yeti. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(17), 174-192 .
- Arı, A. (2018). *Sâkıb Dede Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59860,sakib-dede-divanipdf.pdf?0>. [Erişim: 22.06.2023]
- Arı, A. (2001). “Ahlât-ı Erbaa” *Türk dünyası edebiyat kavramları ve terimleri ansiklopedik sözlüğü*. C. 1, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Aydemir, Y. (2018). *Behiştî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56445,ramazan-behisti-divanipdf.pdf?0> [Erişim: 21.06.2023]
- Aytaç, P. P. (2009). Erzurumlu İbrahim Hakkı düşüncesinde yer alan bazı metaforlar üzerine bir değerlendirme. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2 (3-4), 201-216.
- Bakırcı, N. (2022). Âşık Seyrânî'nin şiir dünyasında gönül: Allah'ın evi. *Turuk*, 10(30).
- Başpınar, F. (?). *Beyânî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10599,beyani-bpdf.pdf?0> [Erişim: 19.06.2023]
- Batğı, Ö. (2017). *Numan Mâhir Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56156,numan-mahir-divanipdf.pdf?0> [Erişim: 20.06.2023]
- Bayram, Y. (2007). Klasik Türk şiirinde duyguların dili: çiçekler. *Electronic Turkish Studies*, 2(4).
- Bektaş, E. (2017). *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55973,pertev-divanipdf.pdf?0> [Erişim: 21.06.2023]
- Cebecioğlu, E. (2018). *Nokta-i süveydâ*. Erkam Yayınları.
- Cebecioğlu, E. (2005). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. Anka Yayınları.
- Cürçânî, S. Ş. (1892). *Kitâbu't-ta'rifât*. Mısır.
- Çeçen, H. (1996). *Fitnat Hanım-hayatı sanatı ve divanı (inceleme-metin)*. Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Dalbudak Hünerli, D. (2018). *Klasik Türk şiirinde gönül*. Doktora Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dâye, N. (2013). *Tasavvuf yolu: mîrsâdu'l-ibâd*. (çev.) Halil Baltacı. Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Demir, H. (2017). *Lâzîkizâde Feyzullah Nâfiz ve dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/54126,53959lazikizade-fezullah-afizdivanpdfpdf.pdf?0> [Erişim: 15.04.2023]
- Devellioğlu, F. (2008). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Aydın Kitabevi Yayınları.
- Eliaçık, M. (2021). Şeyhülislam Kemalpaşazâde'nin cinler hakkında manzum fetvâsı ve ahlât-ı erbaa açısından tahlili. *Erdem*, 0 (80) , 29-42.
- Gölpınarlı, A. (2004). *Tasavvuftan dilimize geçen deyimler ve atasözleri*. İnkılâp Yayınları.
- Güler, Z. (2004). Şeyh Gâlib divanında ayna sembolü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (1), 103-121.
- Harmancı, M. E. (2017). *Süheylî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55750,suheyli-divanipdf.pdf?0>[Erişim: 15.04.2023]
- İbn Manzur (2013). *Ebu'l Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, Lisânü'l- 'Arab, Dâru's- Sâdır, Beyrut*. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- İpekten, H. (2019). *Na'îlî-i Kadîm dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67155,naile-i-kadim-divanipdf.pdf?0> (Erişim: 22.03.2013]
- Kaplan, M. (2019). *Neşâtî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67330,nesati-divanipdf.pdf?0>. [Erişim: 22.06.2023]
- Kaplan, Y. (2019). *Fevzî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67209,fevzi-divanipdf.pdf?0> [Erişim: 19/05/2023]
- Karaköse, S. (2017). *Nevî-zâde Atâyî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55734,nevi-zade-atayi-divanipdf.pdf?0> [Erişim: 20.06.2023]
- Karaman, G. (2015). *Klasik Türk Edebiyatında Sihir*. Doktora Tezi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kartal, A. (1997). Klasik Türk edebiyatında lâle. *Bilig*, 4, 108-122.
- Kavruk, H. (?). *Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10655,seyhulislamyahyadivanihasankavrukpdf.pdf?0>. [Erişim: 19.06.2023]
- Kaya, H. (2010). Azmizâde Hâletî divanı'nda âdet ve gelenekler. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 5(5) , 133-183 .

- Kazan, Ş. (2005). “Klâsik türk şiirinde nazar: göz değmesi. *Milli Folklor*, 17(68), 166-179.
- Kurnaz, C. (1997). *Divan edebiyatı yazıları*. Akçağ Yayınları.
- Kurtoğlu, O. (2017). *Lebib Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55756,lebib-divanipdf.pdf?0>. [Erişim: 21.06.2023]
- Kurtoğlu, O. (2018). *Bosnali Âsım Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58698,bosnali-asim-divanipdf.pdf?0> [Erişim: 21.06.2023]
- Kutlar Oğuz, F. S. (2017). *Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmi Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56084,arpaemini-mustafa-sami-divanipdf.pdf?0> [Erişim: 21.06.2023]
- Küçükaşçı, M. S. (1996). “Zemzem”. *TDV İslâm ansiklopedisi*. C. 44. TDV Yayınları.
- Macit, M. (2017). *Nedim Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56214,nedim-divanipdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 19.06.2023]
- Mermer, A. (1991). *Mezâkî Divanı*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Muhyiddin M. b. Ali el-Arabî (1946). *Fuşûşü'l-Hikem Ve Huşûşü'l-Kilem* (nşr. Ebü'l-Alâ Affi), Kahire.
- Okçu, N. (?). Şeyh Gâlib Dîvânı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10653,girispdf.pdf?0>. [Erişim: 19.06.2023]
- Okuyucu, C. (1994). *Cinânî (hayatı-eserleri-divanının tenkitli metni)*. TDK Yayınları.
- Öğüt, S. (1996). “Hacerülesved”. *TDV İslâm ansiklopedisi*. C. 14. TDV Yayınları.
- Özkan, Ö. (2007). *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*. Kitabevi Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. C. 3. MEB Yayınları.
- Pala, İ. (1998). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü*. Akçağ Yayınları.
- Parlatır, İ. (2011). *Osmanlı Türkçesi sözlüğü*. Yargı Yayınları.
- Poyraz, Y. (2014). Blossoming of the love: flowers and love in the Ottoman poetry. *IIB International Refereed Academic Social Sciences Journal*, 15: 329.
- Şimşek, H. İ. (2015). Tasavvufta kalbin kirlenmesi ve temizlenmesi konusu. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(28), 35-48.
- Tarlan, A. N. (1998). *Fuzûlî divanı şerhi*. Akçağ Yayınları.
- Onay, A. T. (1996). Eski Türk edebiyatında mazmunlar. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Uludağ, S. (1996). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. Marifet Yayınları.
- Uludağ, S. (1991). “Aşk”. *TDV İslâm ansiklopedisi*. C. 4. TDV Yayınları.

Üstüner, K. (2007). *Divan şiirinde tasavvuf*. Bileşik Yayınları.

Yazar, İ. (2017). *Kâni Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55833,3-kani-divanipdf.pdf?0> [Erişim: 23.06.2023]

Yenikale, A. (2017). *Ahmed Nâmî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56192,ahmed-nami-divanipdf.pdf?0> [Erişim: 23.06.2023]

Yılmaz, M. (2013). *Kültürümüzde ayet ve hadisler (ansiklopedik sözlük)*. Kesit Yayınları.

Yılmaz, S. (2020). Nokta-i Süveydâ'nın önemi ve özellikleri. *AKADEMİAR Akademik İslam Araştırmaları Dergisi*, (8), 103-130.

Zavotçu, G. (2018). "Gönül". *Klasik Türk edebiyatı sözlüğü*. Umuttepe Yayınları.